

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK ÉRTESÍTŐJE
LVIII. ÉVFOLYAM, 2016. 2. SZÁM

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN (felelős szerkesztő)

FÓNAGY ZOLTÁN, OBORNI TERÉZ, PÓTÓ JÁNOS, ZSOLDOS ATTILA (rovatvezetők)
GLÜCK LÁSZLÓ (szerkesztőségi munkatárs)

Szerkesztőbizottság

FODOR PÁL (elnök),
BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR,
GLATZ FERENC, MOLNÁR ANTAL, ORMOS MÁRIA,
OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája: tortenelmiszemle@btk.mta.hu

---

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Fodor Pál–Varga Szabolcs: Zrínyi Miklós és Szulejmán halála 181
- Bartha Ákos: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai szocializációja és 1919 előtti ideológiai portréja 203

MŰHELY

- Szöcs Tibor: Kinek az embere? Az alországbíró és az országbíró viszonya a 13. század második felében 245
- Lakatos Bálint: Dózsa György, Jean Hannart és a „ceglédi kiáltvány”. Három újabb forrás az 1514. évi parasztháború eseménytörténetéhez 277
- Bodnár Krisztián: „...ki fog felelet terhével tartozni, a Tekintetes Úr kétség kívül tudni méltóztatik”. Kossuth Lajos és a sátoraljújhelyi kolerabizottság tagjainak kollektív lemondása 1831-ben 303

DOKUMENTUMOK

- Kecskés D. Gusztáv: Bizalmas helyzetjelentés a gyengülő ellenfélről: NATO-szakértők az átalakuló szovjet blokkról (1989. november) 315

VITA

- Kármán Gábor: Pax és pacificatio. Kísérlet egy fogalmi tisztázásra a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség viszonyának megértése érdekében 341

FODOR PÁL–VARGA SZABOLCS

Zrínyi Miklós és Szulejmán halála

Komoly gondban van az a tanár, aki pontos választ kíván adni a diákok azon kérdésére, hogy vajon mi történt a szigetvári ostrom utolsó napjaiban, mikor és hogyan halt meg a vár élén álló Zrínyi Miklós és az Oszmán Birodalmat évtizedekig szilárdan irányító I. Szulejmán szultán. Elég a történelmi festményeket végignézni, és eluralkodik rajtunk a kétely. Zrínyi vajon vakító napsütésben, fehér lovon rontott ki a szigeti belső várat övező vizesárok feletti hídon, miként azt Peter Krafft monumentális festménye ábrázolja, vagy Beneczúrnak hisszük el, hogy az aggastyánként visszatekintő kapitány apokaliptikus félhomályban gyalogosan tüzelte megmaradt övét a törmelékhegyeken állva a túlvilág világossága felé törve? Esetleg Csontváry groteszkbe hajló képe az etalon, ahol „a szigetvári hős egy parasztbarokk kúria előtt álldogál kényelmes testtartásban, csípőre tett kézzel, egymagában. Másik karja előrenyújtva, hihetnők, amerre a pogányt sejtí, markában kurta pengéjű szablya, ám e szablya inkább tör, sőt még inkább papírvágó kés, annál is inkább, mert ha figyelmesen vesszük, egy papírfecnit látunk a hegyére tűzve, ami ugyanúgy lehet a megboldogult Szulejmán utolsó ultimátuma, mint a mennyország térképe, és a kés nem is a törökre, hanem egy gondosan ápolt egzotikus növényre mutat az udvar közepén.”¹

Gondolhatnánk, hogy a művészi szabadság bánt ilyen nagyvonalúan a hősi ki-törés ábrázolásával, ám a korabeli források és az ebből táplálkozó szakirodalom sem egyöntetű a kérdésben. Nem véletlenül, hiszen szemtanúnak csupán Zrínyi apródja, Ferenac Črno, magyarul Cserenkó Ferenc számított, ám tőle sem tagadható meg a tévedés joga, hiszen az utolsó órák kaotikus forgatagában nem valószínű, hogy hidegvérű krónikásként az események lehető legpontosabb memorizálására törekedett, inkább minden idegszálával a rá váró borzalmakra próbált felkészülni. Másrészt műve nem azonnal készült el, és nem a dokumentarista pontosságra törekedett – bár rendkívül részletes és adatgazdag –, hanem elsősorban a védőknek kívánt emléket állítani, és ez önkéntelenül a múlt szelekciójával járt együtt.²

Az ostrom óta eltelt 450 évben a Zrínyi-kultusz felívelésével egyenes arányban romlott a témával foglalkozó szakirodalom pontossága, és mára már mind több dátum forog közkézen a vár elestével, valamint Zrínyi és Szulejmán halálával kapcsolo-

1 Garaczi László: A Mennyország térképe. In: *Uő: Nincs alvás!* Bp., 1992. 68.

2 Cserenkó eredeti horvát szövegének magyar fordítása (bevezetővel, amelyben a közreadók tisztázák Budina eltéréseit az eredeti szövegtől): *Ruzsás Lajos–Angyal Endre: Cserenkó és Budina. Századok* 105. (1971) 57–69.

latban.³ E művekben 1566. szeptember 6., 7. és 8. egyaránt megtalálható, amivel nem lenne semmi baj, hiszen a korból több más jeles esemény idejét sem ismerjük pontosan. Azonban itt nem ez a helyzet, hiszen legfontosabb forrásaink helyesen rögzítették a kihozás napját, azonban az idő folyamán ez a naptárszámítási változások, fordítási, valamint rekonstrukciós problémák miatt eltorzult,⁴ az internet robbanásszerű terjedése óta pedig mintegy evolúciós törvényként különösen a hibás dátumok tettek szert túlsúlyra. Ezért érdemes rendet tenni a kérdésben, és a korabeli keresztény és oszmán források alapján rekonstruálni az eseményeket. Fontos megemlíteni, hogy ezen írásban csak a halál dátumával, módjával és helyszínével foglalkozunk, így a dolgozatnak nem tárgya a historiográfia és a szövegahagyományozás aprólékos vizsgálata, nem foglalkozunk Zrínyi utolsó cselekedeteinek motivációjával sem.

Zrínyi halála

Szigetvár 1566. évi ostroma már a kortársak szemében is jelképes jelentőségű volt, így élénk érdeklődés övezte Magyarországon, a Habsburg Monarchia országaiban és Itáliában is.⁵ A német nyelvű röplapok sokasága mellett magyar nyelvű történelmi ének, túlélők jelentései, humanista elégiák és prózai művek, valamint történétírói igénnyel készült szövegek is foglalkoztak az eseményekkel.⁶ Mindezekről kitűnő áttekintést készített az 1966. évi évforduló kapcsán Waczulik Margit,⁷ majd negyven évvel később Kovács Sándor Iván,⁸ legújabbán pedig Petneházi Gábor foglal-

3 Ez ügyben nem segített a *Hogyan halt meg Zrínyi Miklós?* Összeáll. Molnár Imre. Szigetvár, 1966. című kiadvány sem, amelybe a magyar szerzők közül csak Istvánffy Miklós, a költő Zrínyi Miklós és teljesen védhetetlen módon a 20. század elején alkotó derék historikus, Németh Béla szövegrészletei kerültek be. Az alacsony példányszám és a terjesztés hiánya miatt a mű teljesen visszhangtalan maradt.

4 Erre jó példa Petthő Gergely 17. század elején született krónikája: „Anno 1566. Szulimán Tsászár ő maga személlye szerént, hadának másik részével Sziget várát meg-szállá, az Vitéz Úrra, Zrínyi Miklósrá, Augustusnak I. napján, kit nagy sok ostromokkal, végre az várát meg-gyújtván megvevé, Kis-Asszony nap estin. Jól lehet a’ Várnak meg-vétele előtt három nappal, meg-hala Szulimán Tsászár Sziget alatt, 4. napján Septembernek.” Rövid Magyar Krónika sok rend-béli fő történelmi fő könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedetett és irattatott Petthő Gergelytől. Akadémiai ny., Kassa, 1753. (reprint: Bp., 1993.) 121. Eredetileg minden bizonnyal Kisboldogasszony (szeptember 8.) előestéje, azaz szeptember 7-e szerepelhetett a szövegben, hiszen ehhez viszonyítva adta meg a szultán halálának dátumát.

5 Itt szeretnénk megköszönni Farkas Gábor Farkasnak és Petneházi Gábornak a tanulmány megírásához nyújtott segítségét.

6 *De Sigetho Hungariae propugnaculo* (Zrínyi-album). Szerk. Szabó András. MTA ITI–Akadémiai, Bp., 1987. 7.

7 *Waczulik Margit: Szigetvár 1566. évi ostroma az egykorú történétírásban.* In: Szigetvári Emlékkönyv. Szigetvár 1566. évi ostromának 400. évfordulójára. Szerk. Rúzsás Lajos. Akadémiai, Bp., 1966. 287–306.

8 *Kovács Sándor Iván: Szigetvár „veszedelmei” a magyar irodalomban.* In: Szigetvár története. Tanulmányok a város múltjából. Szerk. Bősze Sándor–Ravazdi László–Szita László. Szigetvári Önkormányzat–Szigetvári Várbaráti Kör, Szigetvár, 2006. 353–368.

kozott vele behatóan Forgách Ferenc és Kovacsóczy Farkas művén keresztül.⁹ Így természetesen a téma nem „terra incognita”, remek elődök munkái segítették az események rekonstruálását.

Zrínyi halálának legfontosabb forrása természetesen a kirohanást túlélő szemtanú, Cserenkó Ferenc műve, amely a laibachi Budina Sámuel latin fordításában terjedt el Európa-szerte.¹⁰ Azonban ismételten hangsúlyoznunk kell: a szerző csak legalább egy évvel az ostrom után készítette el emlékiratát.¹¹ A mű elkészültének időpontját nem módosítja az a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivból előkerült, az 1566. évhez besorolt, ám valójában datálatlan kézirat sem, mely Budina fordítását tartalmazza. A szöveg nagyrészt megegyezik a kiadott példánnyal, ám néhány helyen egy-egy gondolattal bővebb, esetleg más nyelvtani szerkezetet használ, ami nem magyarázható szövegromlással. Minden bizonnyal egy eddig ismeretlen szövegvariánssal állunk szemben, ám valódi tudományos értéket akkor képviselne, ha kiderülne a lejegyző személye és a mű elkészültének pontos időpontja.¹²

Az utolsó napokról szóló legfrissebb beszámolók kétségkívül az ostromgyűrűn átszúszó hírvivők, kémek híradásai és a Győr alatti keresztény táborban szájról szájra terjedő hírek, függetlenül azok valóságtartalmától. Erre példa, hogy Besztercebányára szeptember 10-én olyan hírek érkeztek Szigetről, hogy jó esély van arra: a szultán feladja a vár ostromát.¹³

A győri táborban szeptember 11-én értesülhettek először Sziget elestéről,¹⁴ és a források tanúsága szerint innen terjedt tovább a hír nyugat felé. Hieronymus Albini szeptember 14-én már magától Miksa császártól értesült a halál részleteiről. Az uralkodó úgy tudta, hogy Szulejmán tizenöt roham után ajánlatot tett Zrínyi-nek, aki ezt visszautasította, majd miután a helyzet válságosra fordult, lefejeztette a foglyokat, felrobbantotta a puskaporos tornyot, és ötszáz harcosa élén így rohant a halálba.¹⁵ Ezen a napon érkezett meg Zrínyi feje a táborba, ami óriási hatást váltott ki a seregből; a jelen levő jeles protestáns humanista, Paulus Melissus még

9 *Petneházi Gábor*: Kovacsóczy Farkas kortörténeti feljegyzései (1563–1567). Lymbus. Magyar-ságtudományi forrásközlemények (2012–2013) 57–95.; *Uő*: Egy kevésbé heroikus gesztus? Zrínyi ujjának mikrofilológija, avagy a comma Zrinianum. In: Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–18. századi Magyarországon. Szerk. Békés Enikő–Kasza Péter–Lengyel Réka. MTA BTK ITI, Bp., 2015. 66–74.

10 Budina Sámuel Históriaja magyarul és latinul Szigetvár 1566. évi ostromáról. Ford. Molnár Imre. Szigetvár, 1978. A Cserenkó beszámolójától való eltéréseket ld. *Ruzsás L.–Angyal E.*: i. m. (2. jz.) 57–69.

11 *Waculik Margit* nevezte így e művet: Szigetvár 1566. évi ostroma i. m. (7. jz.) 289–290. Budina 1568 áprilisában végzett a fordítással, így Cserenkó beszámolója ennél hónapokkal korábban keletkezett. *Ruzsás L.–Angyal E.*: i. m. (2. jz.) 60.

12 Österreichisches Staatsarchiv (Bécs; = ÖStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= HHStA), Ungarische Akten (= UA), Allgemeine Akten (= AA), Fasc. 93. Konv. A. fol. 199–208. Bagi Zoltánnak köszönjük, hogy felhívta a figyelmet a forrásra.

13 *Matunák Mihály*: Adatok Szigetvár 1566. évi elestének történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 10. (1897) 301.

14 *Barabás Samu*: Zrínyi Miklós a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok. II. MTA, Bp., 1899. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak 30.) LV. sz.

15 *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) LVI. sz.

harminc évvel később is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy kezében tartotta Zrínyi borban és ecetben megmosott fejét.¹⁶ Minden bizonnyal sokkoló látvány lehetett a magyar főúr földi maradványa, amelyet mindenki látni és érinteni akart, így e naptól számíthatjuk a halállal kapcsolatos történetek robbanásszerű terjedését.¹⁷ Bár a halál mikéntjéről több verzió is élt, Miksa császár szeptember 21-én Ágost szász választófejedelemnek írt levele bizonyítja, hogy a tragédia pontos napjával ekkor tisztában volt az udvar.¹⁸ A különböző hírek sajátos egyvelegét kínálja „Chantone” spanyol követ szeptember 22-én kelt beszámolója II. Fülöpnek.¹⁹ Tudatta, hogy Sziget tizenöt támadást állt ki, és Zrínyi öt-hatszáz embere élén tartott ki, majd az elfogott janicsáragát nyilvánosan karóba húzatta. Nála is szerepel a szultán megadásra vonatkozó ajánlata, így idáig nem nehéz észrevenni az Albini-jelentéssel való hasonlóságot. Az azonban újdonság, hogy megadta a végső csata dátumát, szeptember 7-ét, és erre a napra még egy háromórás küzdelmet vizionált. Szerinte Zrínyi egyedül maradt, egy ajtónyílásban húzta meg magát, ahol a szultán ismét megpróbálta rávenni a megadásra. Miután Zrínyi hajthatatlannak bizonyult, egy janicsár először megsebesítette, majd két újabb lövéssel végzett vele. Ezután a szultán elé vitték, aki e szavakkal fogadta: „Horvát, horvát, sokszor kértelek, hogy add fel a várat s te vonakodtál, íme, most fejeddel együtt átadtad.”²⁰ Mindez arra bizonyíték, hogy már a kezdet kezdetén több legendás történet lábra kapott Zrínyi haláláról, s ezek a hivatalos levelezés révén terjedtek el.

A politikusi levelezésekkel rokon vonásokat mutatnak a nagyközönségnek szóló nyomtatott újságok, amelyek ugyanúgy a konkrét hírek és a bizonytalan híresztelések különös elegyéből álló ismereteket közöltek. A győri táborban kerengő hírekről egy Nürnbergben nyomtatott, hatoldalas német nyelvű újságból értesülhetett először az európai közvélemény. Datálása kérdéses, de biztosan szeptember 14. után készült, hiszen megemlítette, hogy Zrínyi fejét a győri táborba hozták. A kirohanás dátumát így adja meg: „szeptember 7-én déltáj”;²¹ részletesen ír Zrínyi kitöréséről, és azt állítja, hogy Zrínyit először egy janicsár találta el a jobb oldalán, ám ő egészen a fejlövéséig még vitézül harcolt.²² A következő említésre

16 [...] huius ego caput / Collo recisum post tenui hac manu / Et ipse miles (Magam is, katonaként, kezemben tartottam az ő nyakától levágott fejét) – *Gömöri György: Az 1566-os év és Zrínyi Miklós Paul Melissus költészetében.* In: „Nem súlyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József. MTA ITI, Bp., 2007. 307.

17 *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) LVII. sz.

18 „[...] auff den sibennenden tag gegenwürttigs monats durch sein kriegsvolckh unnd mit dem funfczehennenden sturm ermelt unnsere schloss Zigeeth erobert.” *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) LXI. sz., 67.

19 A követ valódi neve: Thomas Perrenot de Granvelle; Granvelle bíboros testvére volt és „señor de Chantonnay”, vagyis Chantonnay ura. II. Fülöp követe volt Párizsban, majd később Bécsben, 1565 és 1570 között. Burgundiából származott, és II. Fülöp választása azért esett rá, mert II. Miksa császárnak fiatalkorában már tett szolgálatokat. A császár azonban nem kedvelte, ezért nem tudta hatékonyan ellátni feladatait. (Az adatokért Martí Tibornak tartozunk köszönettel.)

20 „Corbato, corbato, muchas vezes te hauia instado para que me entregasses la plaça y no quisiste, agora me la has dexado y tu cabeça tambien.” *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) LXII. sz., 73.

21 „[...] auff den 7. Septembris zu mittemtag”.

22 Országos Széchényi Könyvtár (= OSZK), App. H. 411. 4.

méltó beszámoló szeptember 29-én kelt a győri táborban, a benne foglaltak pedig gyorsan elterjedtek. Erre utal, hogy a beszámoló több példányban került elő különböző gyűjteményekből a 19–20. században.²³ A híreket egy életben maradt hajdú hozta, aki szeptember 10-én ért Győr alá.²⁴ Az előzőtől eltérően e híradás nem közöl konkrét dátumokat, és Zrínyi kezébe a kirohanás pillanatában egy pisztolyt és egy pалlost ad. Itt is felbukkan az a motívum, hogy Szulejmán horvát nyelven kegyelmet kínál Zrínyinek, aki azonban inkább a keresztényi hősi halált választja.²⁵ Végezetül egy ismeretlen eredetű vitézi éneket, a *História az Szigetvárnak veszéséről* címűt kell megemlíteni, amely bizonyosan 1566-ban született, ám nyomtatásban csak jóval később jelent meg.²⁶ Így sajnos nem tudjuk, hogy ki szerzte, és azt sem, hogy milyen körben vált ismertté. Az orális epika jegyeit magán viselő mű legnagyobb újdonsága, hogy ebben Zrínyi nem vesz részt a végső harcban, mert ekkor már sebesülten a halálos ágyán fekszik. Szintén itt olvashatunk elsőként a szigetvári nők hősiességéről és tragikus sorsáról. A mű datálását segíti, hogy a szerző tud a szultán haláláról is, aminek alapján keletkezése mindenképp 1566. november–decemberre tehető. Fontos hangsúlyozni, hogy eszerint a Zrínyi halálára vonatkozó történet kanonizációja ekkor még korántsem fejeződött be.

A kirohanás eseményeiről új fejezetet nyitott a szemtanú Cserenkó Ferenc Budina Sámuel által lefordított – fentebb már többször idézett – ostrombeszámolója, valamint az ebből (is) táplálkozó történetírók: Forgách Ferenc, Kovácsóczy Farkas és Istvánffy Miklós alkotásai.²⁷ A dátum deformálódásának egyik első jele az a Budina munkájából német nyelvre átültetett beszámoló, amelyben a kirohanás napjaként szeptember 8-át adja meg az ismeretlen szerző.²⁸

Cserenkótól és Budinától az alábbiakat tudjuk meg a halál körülményeiről. Szeptember 7-én reggel hat óra körül (*Septembris die septima, hoc est vesperi D. Mariae Virginis festo, et ipso mane circa horam sextam*) a törökök felgyújtották a belső várat, és megkezdődött a roham. Zrínyi ezután kezdett a halálra készülödni, átöltözött, elmondta katonái előtt a beszédét, majd megtörtént a kirohanás. A szemtanú leírása szerint egy ágyút sütöttek el a kapu torkából, majd Zrínyi vitézei élén az apjától örökölt szablyával és egy kerek pajzzsal a hídra rohant, ahol összecsap-

23 *Waczulik M.*: i. m. (7. jz.) 288–289.; *Gömöry Gusztáv*: Adalék Szigetvár 1566-ik évi ostromának történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények 7. (1894) 539–543.

24 *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) CLXIV. sz.

25 OSZK App. H. 414.; *Magyar História*. Szerk. Nagy Gábor. Tóth Könyvkereskedés, Debrecen, é. n. 226–231.

26 Balassi Bálint és a 16. század költői. I. Szerk. Varjas Béla. Szépirodalmi, Bp., 1979. (Magyar Remekírók) 849–861.; *Kovács S. I.*: i. m. (8. jz.) 357–358.

27 *Kovács S. I.*: i. m. (8. jz.) 361–362.

28 *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) CLXIII. sz., 497.

29 Valószínűbb a B(eatae) rövidítés Mária neve előtt, de az eredeti kiadásban is ez szerepel. *Historia Szigethi, totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi, quondam Solymanno Turcarum imperatore nuper anno MDLXVI. captum Christianisque ereptum est, ex Croatico sermone in Latinum conversa, per M. Samuelem Budinam Labacensem*. Stainhofer, Viennae Austriae, 1568. 54. Cserenkónál egyértelműen „Kisboldogasszony előestéjén, korán reggel hat órakor”. *Ruzsás L.–Angyal E.*: i. m. (2. jz.) 67.

tak a törökökkel (*ibidem in ipso ponte, cum Turcis conflixerant*). A janicsárok három helyen is eltalálták, a fejlődéstől azonnal összeesett (*tribus in locis globa percusserunt; ubi etiam ex eo ictu, quem capite exceptit, prolapsis in terram concidit*), katonái pedig a túlerő elől visszahúzódtak a várba, miközben a tetem a kapu előtt maradt.³⁰ A kitörésre tehát 7-én délelőtt került sor. Budina szövegének fontos többlete, hogy csak nála olvasható az a rész, miszerint a janicsáragya vágta le a halott Zrínyi fejét, amelyet szeptember 8-án tűztek lándzsára a császári sátortól nem messze. Cserenkó szövegéből mindez hiányzik, miképp az ehhez köthető csodás időjárási jelenségek is, így ezeket Budina más forrásból illesztette az elbeszélés végére.³¹ Így a szeptember 8-i dátum elterjedésében elsősorban őt terheli a felelősség, hiszen neki köszönhetően idővel mind többen tették erre a napra a vár elestét.³²

Budina leírása kanonizálta Zrínyi halának eseménysorát. Ettől csak abban az esetben tértek el a közvetlen utódok, ha más forrásokból, személyes emlékezősekből néhány részkérdésről eltérő adatokhoz jutottak. Tudjuk például, hogy Zsámboky János és Kovacsóczy Farkas saját gyűjtést végzett még Budina művének megjelenése előtt, így érdemes őket mindenképp közelebről is szemügyre venni. A humanista Zsámbokytól fennmaradt 1566-ban vezetett naplója, valamint egy rövid vázlat, amely az alapját képezte a Sziget és Gyula elestéről szóló rövid traktátusának. Ez utóbbi az 1581. évi frankfurti Bonfini-kiadásban jelent meg,³³ az alig háromoldalyi, *De Giulia et Zigareti exitu, 1566* címet viselő szöveg inkább a várak elestének tágabb körülményeit taglalja, a kirohánással kapcsolatban a túlerőt, a tűzvészt és a pontos dátumot említi.³⁴

Kovacsóczy Farkast szintén foglalkoztatta az 1566. évi hadjárat, így nem véletlen, hogy kortörténeti feljegyzéseiben több alkalommal említette a szigeti ostromot és Zrínyi hősiességét. Két helyen konkrétan lejegyezte, hogy a végső kirohánásra szeptember 7-én került sor.³⁵ A szerző a legnagyobb tisztelettel szól Zrínyiről, aki hős katonaként rengeteg ellenséget terített le a végső küzdelemben, míg a janicsárok golyóitól a földre nem zuhant – ezek után került sor a lefejezésére. Nem mellékesen ő is úgy tudta, hogy ekkor a szultán már három napja halott volt, miután a sátrában láz és gyomorgörcsök következtében elhunyt.³⁶

30 Budina Sámuel Históriaja i. m. (10. jz.) 23., 43.; *Ruzsás L.–Angyal E.*: i. m. (2. jz.) 67–68.

31 *Ruzsás L.–Angyal E.*: i. m. (2. jz.) 62.

32 Budina Sámuel Históriaja i. m. (10. jz.) 25., 45.

33 *Petneházi G.*: Kovacsóczy i. m. (9. jz.) 57–58.

34 Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades Quattuor cum dimidia. His accessere Ioan. Sambuci aliquot appendices et alia. Wechelus, Francofurti, 1581. 831–834.

35 „[...] septima die Septembris, dum viderent hostes instructis agminibus ad expugnandum ipsum locum, in quo quidem iam nec defendere se nec amplius hostilem a se impetum propulsare poterant”; „Sic itaque post internitionem hanc Zygetum in manus Thurcarum septima ut praescriptum est die Septembris, qui erat dies Sabbati, pervenit.” *Petneházi G.*: Kovacsóczy i. m. (9. jz.) 79.

36 „Triduo ante captam arcem imperator ipse Turcarum Sultan Sulymanus, anno aetatis suae septuagesimo sexto, vir multis magnisque victoriis clarus, febrí ut aiunt lenti, quae eum triduo tantum ante mortem invaserat, quarta scilicet die Septembris in ipsis castris, nemine praeter bassam Machumetem penes quo solum secundum imperatorem summa rerum erat, paucosque alios rei eius conscios, decesserat.” *Petneházi G.*: Kovacsóczy i. m. (9. jz.) 79.

Az ostrommal foglalkozó kortárs történeti munkák közül kiemelkedő jelentőségű a humanista Forgách Ferenc váradi püspök röviden csak *Emlékirat Magyarország állapotáról* címen emlegetett műve, amelyben egyébként Zrínyi Miklós legelítelőbb, vitriolos tollal írt jellemzése található.³⁷ A mű a legátfogóbb és a legnagyobb forrásértékű feldolgozása a 16. század második felének, szerzője a kor politikai elitjének tagja, így leírása e kör ismereteit is tükrözi. Bár a munka sokáig kéziratban maradt, Istvánffy Miklós és az unokaöcs Forgách Simon is használta, így a benne leírtak áttételesen eljutottak a nagyközönséghez is.³⁸ Itt minket most csak az ostrom utolsó pillanatai érdekelnek, amelyekről megtudjuk, hogy „végül szeptember hetedikén, mindent előkészítvén, gyújtólövedékekkel árasztották el a közeli tetőket, felhágtek a falakra és mindenütt harcoltak. A mieink a legvégén a fegyverek és a láng nyomására annyira összeszorultak, hogy elhatározták: kitérjék a kaput, kirohannak a külső várba és ott körbe tömörülve harcolnak, hogy a szép küzdelmet tisztos halállal fejezzék be.” Az ellenség ekkor már előzőnlötte a hidat és az udvart, így a kapuban elsütött ágyú komoly pusztítást okozott. „Végül Zrínyi, miközben katonáival együtt kirohanni készült, hogy harcolva rettenetes látványosságul szolgáljon, a hídon belül két puskagolyótól is találva esett el [...]” Forgách hitelt adott annak a feltételezésnek, hogy Zrínyi tudatosan robbantotta fel a tornyot, és nem véletlenül történt a detonáció a fosztogatás idején.³⁹

Némileg kilóg a sorból, de itt kell megemlítenünk az erdélyi szász Christian Schesaeust, aki *Ruinae Pannonicae libri quatuor* című művéhez csatoltan jelentette meg egy három könyvből álló, hexameterben készült költeményt *Historia de bello Pannonico Solymani imperatoris Turcarum ultimo, Julae et Zigethi expugnationem continens* címmel, melyben tág teret szentel a szigetvári ostromnak.⁴⁰ Az 1571-ben Wittenbergben napvilágot látott mű alapvetően Budinára épít, azonban a szigetvári nők kapcsán az ismeretlen háttérű magyar históriás ének lehet a forrása. Ennek máshol fel nem lelhető motívuma, hogy a férfiak inkább megölik asszonyaikat, mintsem rabságba kerüljenek, ám az egyik fiatal feleség pánccelt húz és férfi módra harcolva esik el a küzdelemben.⁴¹ Ezek után a már ismert eseményeket veszi sorra, amelyek végén több ágyút sütnek el a várkapuban, majd Zrínyiék

37 De statu rei publicae Hungaricae Ferdinando, Johanne, Maximiliano regibus ac Johanne secundo principe Transsylvaniae commentarii. Kiadása: Ghymeszi Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar históriája 1540–1572. Közli Majer Fidél. Bev. Toldy Ferencz. MTA, Pest, 1866. (Magyar Történelmi Emlékek. Írók 16.) Magyarul: *Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról* Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Ford. Borzsák István. In: *Humanista történetírók. Vál., szerk. Kulcsár Péter. Szépirodalmi, Bp., 1977. 567–1039., főleg 831. skk.*

38 *Humanista történetírók i. m.* (37. jz.) 1128–1130.

39 *Forgách F.: Emlékirat i. m.* (37. jz.) 859–860.

40 *Kovács S. I.: i. m.* (8. jz.) 362–363.

41 *Christianus Schesaeus: Pannónia romlása.* Ford. Muraközy Gyula–Hegedűs István. In: *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Vál., jegyz. Klaniczay Tibor. Szépirodalmi, Bp., 1982.* (Magyar Remekírók) 458–459.; *Szabadi István: Christianus Schesaeus Ruinae Pannonicae-ja mint egyháztörténeti forrás.* In: *Fiatall egyháztörténészek írásai. Szerk. Fazekas Csaba. ME Újkori Magyar Történeti Tanszék, Miskolc, 1999. 13–20.*

„ölik és vágják a pogányt a falaknál. S szétugraszttva, a sok pallóról hull a török nagy számban a mélybe [...]”.⁴² A vitéz kapitányt végül golyó teríti le, majd jön a hatalmas löporrobbanás és a hős lefejezése.

A Zrínyi-képre természetesen Istvánffy Miklós, a „magyar Livius” gyakorolta a legnagyobb hatást. A baranyai származású humanista főúr személyesen is megfordult a várban, ismerte Zrínyit, egyik rokona pedig itt esett el a kitörés során. A személyes érintettség miatt alaposan körüljárta a témát, és rendkívül részletesen írta le az utolsó pillanatokot. Az eddig említettekhez képest a legnagyobb újdonság, hogy ő már szeptember 8-ra tette a vár elesétét. Aznap a janicsárok cserépbombákkal felgyújtották a belső vár több épületét, majd rohamra gyülekeztek a török katonák. Zrínyi ekkor öltözött át és tartotta meg az ultima oratiót. Ezek után került sor a kapu kinyitására, egy ágyú elsütésére, majd a végső rohamra. Istvánffy nem említi a halál helyét, csupán annyit tudunk, hogy a várkapitánynak először az oldalát találják el, ám ekkor még buzdítja övéit, majd egy fejlődés végez vele. Minden bizonnyal Alapi Gáspártól maradt fenn annak emléke, ahogy a holttestet a janicsárok kifosztották, és hogy kevésen múlt, hogy holtában nem csonkították meg a csuklóján levő arany karperecekért. A harc végeztével Ali janicsáraga vágta le a fejét és ő szerezte meg Zrínyi javait is, míg a maradványokat a bán egykori foglya, Vilics Musztafa temettette el.⁴³

Sajnos nem tudjuk, hol nyugszanak Zrínyi maradványai, de az bizonyos, hogy nem vetették tűzre, miképp az a győri táborban felröppent.⁴⁴ Ezt megerősíti Szokollu Musztafa november 1-jén kelt levele, amelyben a budai pasa azt írta Miksának, hogy „tiszteséget tettem nekie; testét is eltemettem, kár volna olyan vitézlő úrnak testét, hogy az madarak ennék”.⁴⁵ A lehetséges helyszínek között szerepelhet egy tömegsír, bár ez a legkevésbé valószínű, valamint szóba jöhet egy különálló maradvány a halálesethez közel, esetleg a vártól délnyugatra levő, úgynevezett katonatemetőben.⁴⁶

A keresztény forrásokból tehát összegzésül megállapítható, hogy Zrínyi Miklós 1566. szeptember 7-én dél körül, gyalogosan harcolva esett el a belső vár kapuja előtt. Halálát két vagy három puskalövés okozta, amelyből az egyik halálos fejlődés volt. Ezek után került sor a holttest kirablására és a fej leválasztására. Az elemzett források alapján nehezen hihető, hogy Zrínyi élve került volna fogságba és utána végezték volna ki,⁴⁷ jóllehet az ostrom egyik legfontosabb török forrása, Szelániki Musztafa éppen ezt állítja krónikájában. Szerinte Zrínyi egy ötdirhemes puska-

42 *Schesaeus*: Pannónia romlása i. m. (41. jz.) 461.

43 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. I/2. 13–24. könyv. S. a. r. Benits Péter. Balassi, Bp., 2003. 424–425.

44 *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) LV. sz.

45 Uo. LXX. sz.

46 *Szabó Géza–Piros Tamás*: Hol nyugszik a szigeti hős? *Élet és Tudomány* 69. (2014) 44. sz. 1382–1384.

47 A velencei követ szeptember végén úgy értesült, hogy a szultán akarata szerint Zrínyit élve fogták el, súlyos sérülésekkel a janicsáraga sátrába vitték, ám mivel menthetetlen volt, az aga inkább lefejeztette. *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) XIV. sz., 77.

golyótól találva hanyatt esett, és „a janicsárok legvitézebbjei gyorsan felkapván az átkozottat, fejökre emelték, s mielőtt még gonosz lelke kiment volna tisztátalan testéből, az aga elébe vitték, hol arcczal lefelé Kocsián ágyújára fektették, s egy janicsár levágta a fejét nyakáról. Szerencsétlen fejét a muhzir aga, bársony kalpagjával és arany lánccsal együtt, begöngyölvén, a janicsárok az agától a szultáni sátorhoz vitték. Itt sem sokáig maradt, mert a nagyvezír a maga sátorába küldvén, megparancsolta Gülábi agának, a kapuőrök parancsnokának, hogy küldje el a császár táborába s egyszersmind kérdezősködjék kincstára felől.”⁴⁸ A másik közvetlen török forrás, Feridun Ahmed jóval szűkszavúbban csak annyit mond, hogy a végső csatában Zrínyi kegyelemért könyörgött – ez nyilván szándékos torzítás –, de hiába, mert fejét az iszlám bajnokai könyörtelenül levágták és lándzsára tűzték. Majd a janicsáraga a nagyvezírhez vitte, ő pedig rögvést a szultáni sátorhoz küldte, így adva híriül a győzelmet. A szultán környezetéből azok, akik tudták a titkot (ti. hogy a szultán már halott), az uralkodó nevében egy iratban nyugtázták az örömhír vételét, és jutalmazási listára vették mindazokat, akik a fejet elhozták és vitézül küzdöttek.⁴⁹ Utóbbi képi forrás is alátámasztja, ugyanis fennmaradt egy miniatúra az 1570–1580-as évekből, amelyen a vár bevétele után tartott államtanács elé katonák érkeznek levágott fejjel, miközben Zrínyi feje a sátor előtt lándzsára tűzve látható.⁵⁰

Zrínyi halálának helyszíne

A kitérés pontos ideje után érdemes megvizsgálni a halál pontos helyének kérdését. Erre nézve a szakirodalom bőséges, ám némileg ellentmondásos képet ad.⁵¹ A legfőbb problémát az okozza, hogy a különböző várinventáriumok alapján Sziget külső, középső és belső várra tagolódó erősség volt, míg az ostromról tudósító

48 *Selânikî Mustafa Efendi: Tarih-i Selânikî. I–II. Hazırlayan Mehmet İpsirli. İstanbul, 1989. I. 34. Magyarul Thúry József fordításában idéztük: Thúry József: Szigetvár elfoglalása 1566-ban. Hadtörténelmi Közlemények 4. (1891) 219. A dirhem súlymérték: a tebrizi dirhem 3,072, a rómi 3,207 grammnak felel meg. Kocsián ágyúja: a Hans Katzianer Habsburg generálistól 1537-ben zsákmányolt ágyú, amelyet az oszmán sereg magával hozott a hadjáratra. Muhzir aga: janicsár elöljáró.*

49 *Nicolas Vatin: Feridûn Bey, Les plaisants secrets de la campagne de Szigetvár. Édition, traduction et commentaire des folios 1 à 147 du Nüzhetü-l-esrâri-l-ahbâr der sefer-i Sigetvâr (ms. H 1339 de la Bibliothèque de Musée de Topkapı Sarayı). LIT, Wien, 2010. (Neue Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 7.) 274–277.; Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der Ahbâr-i Sefer-i Sigetvar. Sultan Süleyman'ın Son Seferi. Hazırlayanlar/Edited by H. Ahmet Arslantürk–Günhan Börekçi. Redaksiyon/Proof-reading Abdülkadir Özcan. İstanbul, 2012. 148–149.*

50 *Fehér Géza: Török miniatúrák a magyarországi hódoltság koráról. Magyar Helikon–Európa–Corvina, Bp., 1975. XLIII. tábla. A miniatúra Szejjed Lokman Hünername című művének második kötetéből való, amely feltehetőleg 1588 elején készült el.*

51 Ezek teljes felsorolására nincsen mód, így csak a legfontosabbakat említjük. *Németh Béla: Szigetvár története. Irodalmi ny., Pécs, 1903. 261–270.; Papp László: Szigetvár XVI–XVII. századi erősség-rendszere és ábrázolásai. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1965) 213–255.; Ben-de Lajos: Sziget ostroma 1566-ban. In: Szigetvári Emlékkönyv i. m. (7. jz.) 61–107.; Kováts Valéria: Sziget várának kutatástörténetéhez. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (1966) 213–265.; Sugár István: Szigetvár és viadala. Zrínyi, Bp., 1976. 180–185.*

források csupán külső és belső várról tettek említést. Utóbbit támasztják alá a várról készült ábrázolások is, és a legújabb, legpontosabb animációk is ebből indulnak ki.⁵² A leghitelesebb kortárs török források (krónikák) négyes osztatú erősségről: első, második, harmadik és negyedik várról (*birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü hisar*) beszélnek. A Feridun Ahmed krónikáját díszítő miniatúrákon is jól látható ez a négyes tagolás, ahol a (külső) vár és a belső vár szinte egy egységet alkot, egyetlen falrendszer veszi körül, és vizesárok választja el őket.⁵³ Ez a négy rész megfeleltethető az új- és óvárosnak, valamint a külső és a belső várnak. A legtöbb fejtevést tehát a középső vár okozza, amelynek létezéséről tudunk, ám sem az ostrom leírásaiban, sem a képi ábrázolásokon nem bukkan elő.

Kováts Valéria, a vár egyik legjobb ismerője úgy oldotta fel a vár struktúrájával kapcsolatos ellentmondást, hogy szerinte a külső szemlélő számára a belső és a középső vár nem különült el, a szemmel látható határt a középső várat keletről és délről határoló vizesárok jelentette: „Feltételezhető, hogy a belsővár és középsővár között meglévő fal továbbra is megmaradt, de ez nem jelentett egymástól szigorúan elkülönített váregységet, hanem csak egy elkerítést a hadiszereik számára. [...] Csak így érthető, hogy az ostrom leírásánál egyetlen egyszer sem esik szó a középsővárról, csak a belsővárról és külső várról. A két szervesen összetartozó vár a belsővár és a középsővár szerkezetében összefügg egymással, tulajdonképpen egy, s ezért szerepel egy »belső vár« néven. Zrínyi és társainak a hídon történő utolsó szereplése nem lehetett máshol, mint a (régii nevén) középvárat és külső várat összekötő hídnál. Erről minden leírás egyformán tudósít bennünket.”⁵⁴

Kováts feltételezését igazolják a már említett miniatúrák és az írásos források. Eltérések csupán néhány kisebb dologban mutatkoznak. Ezek az alábbiakban foglalhatók össze: 1. Hová vonultak vissza Zrínyiék? 2. Milyen kapcsolatban volt a belső és a középső vár egymással? 3. Hány híd és kapu volt ezen a helyen, ahol Zrínyi kitörése megtörténhetett? 4. Volt-e az árokban víz?

Az első kérdésre könnyű a válasz. Budina arról tudósít, hogy „a külső vár fala ugyanis a belső várat is körülfogta, az teljesen összefüggött vele, úgyhogy a külső várból a belső várba bárki minden nehézség nélkül, az áttörés szüksége nélkül bemehetett. A belső várnak ugyanis egy oldalon, a külső vár felőli részén, éppen a külső vár miatt nem volt bástyája vagy erődítménye, és nem voltak benne egyéb helyiségek, egy-két terem kivételével, ahol a gróf úr lakott, és az a néhány ház, amelyekben a puskaport és a lövedékeket őrizték.”⁵⁵ A török miniatúráknál mindez fordítva látható. A külső várnak nincs fala a belső vár felé az árok partján, a belsőnek viszont van a külső felé ugyanott.⁵⁶ Ezt támasztja alá Mathias Zündt metszete is. Az ellentmondás úgy oldható fel, hogy Budina valójában nem a falak, csupán a

52 Szakonyi Balázs: Szigetvár vára az 1566-os ostrom előtt – rekonstrukciós kísérlet. <http://kokovon.blogspot.hu/2015/09/szigetvar-vara-az-1566-os-ostrom-elott.html> (a letöltés dátuma: 2016. március 5.). Itt köszönjük meg a szerzőnek, hogy jegyzeteit és képeit rendelkezésünkre bocsátotta.

53 Nüzhet i. m. (49. jz.) 116., 121–124.; *Fehér G.*: i. m. (50. jz.) XLII/A–B tábla.

54 *Kováts V.*: i. m. (51. jz.) 230.

55 Budina Sámuel *Históriája* i. m. (10. jz.) 20.; *Ruzsás L.–Angyal E.*: i. m. (2. jz.) 67.

56 *Fehér G.*: i. m. (50. jz.) XLI, XLII/B tábla.

bástyák és tornyok hiányát említette. Ez a belső vár a török miniatúrákon is jól megfigyelhető egységként különül el a külső vártól árokkal és fallal.

Más keresztény szerzők leírásaiban ettől eltérő leírásokat olvashatunk. Kovacsóczy szerint – bár valószínűleg soha nem járt a városban – a belső vár szinte csak egy kis gyengécske torony volt, amely alkalmatlan volt bármilyen védelemre.⁵⁷ Hasonlóan vélekedett Forgách Ferenc is, aki így ír a belső várról: „Ez tulajdonképpen egy bástya volt az egyik sarokban, az odavezető hídon sokat eltiportak, sokat levágtak, vagy ha lezuhantak, az ellenség kegyetlenségét kellett elszenvedniük.”⁵⁸ Ugyanehhez a százsz költő annyit tett hozzá, hogy tudomása szerint a körülötte levő árok fenyő- és tölgyfahasábbal volt tele, ezt gyűjtötták meg 7-én reggel az ostromlók.⁵⁹ Úgy tűnik, hogy Kovacsóczyék a keresztény inventáriumokban említett belső várat írták le Zrínyiék utolsó mentsvárának, és nem ismerték a vár 1566. évi, az előző években jelentősen átépített változatát.

A belső és középső vár viszonya a Szigetvárral kapcsolatos kutatások máig nyitott kérdése. Minden bizonnyal csak a régészet képes arra válaszolni, hogy volt-e kapu a középső váron belül, amelyen keresztül az inventáriumokban említett belső várba lehetett bejutni. Az ugyanis biztos, hogy az összeírások idején, az 1540-es években volt egy, a belső és középső várat összekötő kapu, a kérdés az, hogy ebből mi maradt az átépítések után, az ostrom idejére. A török miniatúrákon minden esetben szerepel egy komolyabb épület a belső várban, amelyen jól látszik egy kapu, és könnyen elképzelhető, hogy a régi belső várral állunk szemben, amelyről Kovacsóczy és Forgách is megemlékezett.

Gere László régész közel egy évtizede új kutatásokat végezhetett ezen a területen, és eredményei a kérdés megoldásához is fontos adalékokkal szolgálnak. Először is néhány esetben finomítja Kovácsék ásatási eredményeit, másrészt bizonyítja, hogy a középső és a belső vár között még valamennyire megvolt a középkori várárok – a miniatúrákon ez nem látszik –, felette pedig minden valószínűség szerint állt egy híd, amely az ostrom idején pusztult el.⁶⁰ Itt kell megemlíteni, hogy egy 1542-ben készült összeírás ezen a helyen azt jegyezte fel, hogy a „két kapu mellett egy-egy követő löveg, 31 szakállas, 2 falcona, 3 süharffantin, egy követő mozsár és ismét 9 szakállas” állt. A tanulmányt jegyző Papp László szerint „a két kapu közül az egyik nyilvánvalóan a belső várba a külső várból, a másik ugyaninnen a város felé nyílt.”⁶¹ Gere ásatási eredményei azonban megengedik a feltételezést, hogy a belső és a középső vár egymáshoz egyébként közel fekvő két kapujára gondoljunk. Ha ez igaz, akkor közel egymáshoz két kapu és – talán – két híd állt

57 „[...] unica solum turris exiguusque atque is etiam infirmus, minimumque ad resistendum aptus angulus”. *Petneházi G.*: Kovacsóczy i. m. (9. jz.) 79.

58 *Forgách F.*: Emlékirat i. m. (37. jz.) 858–859.

59 *Schesaeus*: Pannónia romlása i. m. (41. jz.) 459.

60 *Gere László*: A szigetvári vár 2004. és 2006. évi ásatásának főbb eredményei. Műemlékvédelem (2007) 1. sz. 28–30. Valójában már Erdei Ferenc is a maradványok csekély voltával magyarázta, hogy nem lehetett jobban rekonstruálni 1966-ban a kitörés helyszínét. *Erdei Ferenc*: A szigetvári vár helyreállítása. Műemlékvédelem (1966) 3. sz. 107–111.

61 *Papp L.*: i. m. (51. jz.) 221.

1566-ban. Ha újfent megnézzük a képi ábrázolásokat, akkor a török miniatúrák belső vára minden esetben épületekkel erősen zsúfolt, sűrűn beépített terület. Az azonban nem derül ki belőlük, hogy mennyire volt leválasztva belül a Fehér Géza által kiadott XLII/A tablón külön kihangsúlyozott épület. Mathias Zündt metszetén világosan látszik, hogy a belső váron belül található még egy kisebb fallal leválasztott mag, és ezt a feltételezést egyelőre Gere ásatásai is megengedik.

A harmadik kérdésre azt a választ lehet adni, hogy a török miniatúrák szerint biztosan állt egy kapu és egy híd az „összenőtt” belső-középső várat a külsőtől elválasztó árok felett. Ezenfelül nem kizárt még egy kapu a belső váron belül, amely a kerek bástya köré emelt épületkomplexum bejárata volt, illetve hogy ez előtt is volt valamilyen árok és azon híd. Bende Lajos a már ismert(etett) források alapján annyit ír, hogy innen támadtak, miután „csikorogva futott le a várárok hídjára”, azaz szerinte egy felvonóhídon esett el a várkapitány.⁶² Kováts Valéria régészeti megfigyelések alapján hasonló következtetésekre jutott, és ennek nyomán jelölték ki a váron belül külön kegyeleti helyként funkcionáló hidat.⁶³ Meg kell jegyezni, hogy Kováts a lehető legalaposabban járt el a kérdésben, és az írásos forrásokat vetette egybe a régészeti ásatások eredményeivel.

Nem vitatjuk, hogy Zrínyi a Kováts Valéria által megtalált – az összenőtt középső és belső várat a külsővel összekötő – hídon halt volna meg. Arra azonban nincsen adat, hogy ez felvonóhíd lett volna, Budinánál is csupán a kapu kinyitására történik utalás. A metszeteken és a miniatúrákon jól látszik, hogy a kapu előtti árokban víz volt, ám a töltések átvágása és a hatalmas szárazság miatt minden bizonnyal itt is eltűnt a víztömeg, és legfeljebb egy mély, sáros, iszapos árok maradt a helyén. Csak így magyarázható, hogy a 7-én hajnalban induló ostrom során hogyan lehettek még a falak tövében is török katonák, és miképpen kapaszkodhattak fel a falakra.⁶⁴ Itt egyébként vizet csak Istvánffy említ, aki szerint szeptember 5-én, a külső várban elásott puszkapor felrobbanásakor „az mieink [...] még az parasztokat s asszonyállatokat és felsördült gyermekeket vízmerítésre, mely az belső vár árkában kezek alatt vala, az tűz megoltására kénszeríteni kezdék”.⁶⁵ Másrészt Forgách értesült arról, hogy 7-én reggel a falakat mindenütt előzönlötte az ellenség, azaz könnyűszerrel átkeltek az itt levő vízzel teli árkon.⁶⁶

Összegezve a fejezet tanulságait, Zrínyi a török miniatúrákon a belső vár és a külső vár között ábrázolt hídon halt meg, miképp azt Kováts Valéria is feltételezte. Magáról az építményről nem tudjuk, hogy felvonóhíd lett volna, a források ezt nem említik, az ábrázolások alapján inkább ennek ellenkezője valószínű. A várárokban normális esetben az Almás-patak vize hömpölygött, most azonban valószínűleg jobbára iszap volt benne, és az ostromlók szeptember 5–6-án a medrét megpróbálták feltölteni.

62 Bende L.: i. m. (51. jz.) 103.

63 Kováts V.: i. m. (51. jz.) 232.

64 „[...] omnia enim plena Turcis, et sub ipsis moenibus referta erant”. Budina Sámuel Históriaja i. m. (10. jz.) 41.

65 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája i. m. (43. jz.) 420.

66 Forgách F.: Emlékirat i. m. (37. jz.) 859.

A szultán halála

Valójában a Szulejmán szultán halála körüli bonyodalomnak köszönhető, hogy Szigetvár elestének dátuma ennyire bizonytalanná vált. Ahogy fentebb már volt róla szó, a kitérésről szóló korai történetekben rendre szerepelt a szultán, de arról, hogy már az ostrom alatt elhunyt, csak hónapokkal később szerzett tudomást a nyugati közvélemény. Ennek ideje bizonytalan, ám Budina fordításakor nagy vonalakban már biztosan ismertek voltak az események. Nála olvasható, hogy Szulejmán szeptember 4-én délután egy óra körül hunyt el Szigettől negyed mérföldre, a szigeti szőlőhegy közelében, Semléken/Szemlőhegyen (Istvánffynál Zsibóton).⁶⁷ Ugyanígy tudta Kovacsóczy, bár a szultán életkorát pontatlanul adta meg,⁶⁸ és pár évvel később Konstantinápolyban is hasonlóan idézték fel a történeteket: „Mehmed pasa csak három nappal Szolimán szultán halála után foglalta el Szigetet. Halálát Szelim érkezéséig elhallgatta, mert a császár halála után rögtön hívatta futárral, és átadta neki az uralmat. Ha a császár halálát a hadnéppel közölte volna, sosem foglalta volna el Szigetet, hanem a janicsárok azonnal elvonultak volna, és régi szokás szerint követelték volna zsoldjuk javítását. De miután a császár meghalt, és Mehmed pasa már elküldte az üzenetet Szelimhez, kiment az óbesterrekhez és a hadinéphez a császár sátrából és keservesen sírt. Így szólt: parancsa van Szolimántól, ha Szigetet nem foglalják el, úgy minden pasának, óbesternek és minden előkelőnek le kell csapatnia a fejét, a császár lefejezteti őket. Amint ezt meghallották, megindultak mindnyájan, rohamoztak, mint a veszett kutyák.”⁶⁹ Forgách Ferenc szintén úgy tudta, hogy Szulejmán „szeptember 4-én halt meg, három nappal Sziget belső várának elfoglalása előtt, életének hetvenhatodik esztendejében”.⁷⁰ Mindez azonban utólagosan vált ismertté, az ostrom végnapjaiban semmit sem tudtak keresztény oldalon a szultán állapotáról.

A győri táborban nem rendelkeztek érdemi információval az oszmán táborról. Emiatt a hadvezetés azzal számolt, hogy a szultán folytatja a hadjáratot, sőt esetleg itt is telet a hadseregével. Forgách elbeszélése szerint „mi szentül hittük, hogy Tokaj elveszett, mert Szulejmán haláláról sem akkor, de jó ideig még ezután sem hallottunk semmi bizonyosat, sőt inkább arra gondoltunk, hogy Budánál hidat vertek a Dunán; az ottani lakosztályokat és istállókat is berendezték Szulejmán számára, mert azt beszélték, hogy Budán fogja tölteni a telet.”⁷¹

67 „[...] quarta adhuc sept. post prandium circa horam primam in loco Siclihovo dicto, quarta parte milliaris a Sigetho distantis prope vineas Sigethianas extincti”. Budina Sámuel Históriaja i. m. (10. jz.) 44. Mindez Budina kiegészítése, Cserenkó csak annyit említ, hogy a szultán „fenn a dombon” telepedett le. *Ruzsás L.–Angyal E.*: i. m. (2. jz.) 65.

68 „Triduo ante captam arcem imperator ipse Turcarum Sultan Sulymanus, anno aetatis suae septuagesimo sexto, vir multis magnisque victoriis clarus, feбри ut aiunt lenti, quae eum triduo tantum ante mortem invaserat.” *Petneházi G.*: Kovacsóczy i. m. (9. jz.) 80.

69 Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Ford., bev. Kovács József László, jegyz. Fenyvesi László–Kovács József László. Szépirodalmi, Bp., 1986. (Magyar Ritkaságok) 145.

70 *Forgách F.*: Emlékirat i. m. (37. jz.) 881.

71 Uo. 874–875.

Forgách és sokan mások nem véletlenül hitték ezt; Szokollu Mehmed nagyvezír folyamatosan terjesztette azt az álhírt, hogy a szultán a vár rendbehozatala és a környékbeli várak meghódítása után Budára vonul telelni, ahonnan a következő évben a Habsburg király ellen indul. Gondoskodott róla, hogy ezek a hírek a magyar táborba és az oszmán katonákhoz egyaránt eljussanak. Szelimnek írt levelében, amelyben tudósította a trónörökös atyja haláláról, és a táborba hívta, szintén azt tanácsolta, hogy ha indulása oka felől érdeklődnének, mondja azt: atyja idén Budán telet, és őt is maga mellé rendelte. A nagyvezír híreszteléseinek nyomatékot adott, hogy unokaöccsének, Szokollu Musztafa budai beglerbégnak elrendelte a Budára vezető utak megtisztítását, valamint a budai palota renoválását és előkészítését. Az oszmán katonák még a hazafelé vezető úton is azt hitték, hogy Mohácsnál északra fordulnak, és Budára mennek. Csak ekkor közölte velük a nagyvezír – a keresztényeknél kitört ragályra hivatkozva –, hogy hazatérnek a birodalomba.⁷² Minden porhintés dacára, látva az oszmán hadvezetés passzivitását, megindult a szóbeszéd, hogy valami nincs rendben. Kanizsára október 8-án érkezett két pribék a Sziget alatt állomásozó táborból. Ők arról számoltak be, hogy az oszmán seregben kétféle hír terjedt el: az egyik szerint a szultán nagyon beteg, a másik szerint azonban már meg is halt.⁷³ Ez egyáltalán nem kizárt, hiszen Istvánffy megemlíti, hogy a seregben nagy meglepetéssel vették észre, hogy Szulejmán nem mutatkozott a vár bevétele utáni első pénteki istentisztelet alkalmával sem.⁷⁴ Októberben a szultán halálának híre már visszatérően szerepelt a híradásokban, de a császári udvar csak október 29-én értesült hivatalosan arról, hogy Szulejmán három nappal a vár eleste előtt elhunyt.⁷⁵ Jellemző, hogy „a hír Velencéből érkezett a lengyel király postamestere útján, [...] a halált követő huszonhatodik napon”.⁷⁶

Szulejmán halálának legvalószínűbb dátumát és körülményeit a török krónikák segítségével tisztázhatjuk. A szultán halálától az új szultán, II. Szelim trónra lépéséig történt eseményekről hivatalos iratok nem szólnak, de számos krónika foglalkozik velük, több-kevesebb részletességgel. Ezek közül több már régóta ismert, így például Ibrahim Pecsevi részben magyar forrásokra támaszkodó leírása vagy Evlia Cselebi színes, állítólag apja személyes elbeszélésén alapuló tudósítása.⁷⁷ Mindkettő sok értékes adalékot tartalmaz, de mindkettő magán

72 *Vatin, N.*: Feridün Bey i. m. (49. jz.) 282–283., 294–299., 410–411., 414–415.; *Nüzhet* i. m. (49. jz.) 152., 156–157., 199., 204.

73 *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) 85. Szalay Benedek Kanizsai Orsolyának. Kanizsa, 1566. október 11.

74 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája i. m. (43. jz.) 426.

75 „[...] pridie non. sept. concessit vitam tribus diebus ante arcem interiorem Sigetii captam aetatis sexto et septuagesimo anno vir inter antiquos imperatores facile constituendus”. *Forgách Ferenc* históriája i. m. (37. jz.) 347.

76 *Forgách F.*: Emlékirat i. m. (37. jz.) 881.; *Barabás S.*: i. m. (14. jz.) LXXXII. sz., 133.

77 *Tarih-i Peçevi*. I. İstanbul, 1281/1864. 412–423.; *Török történetírók*. III. 1566–1659. Ford., jegyz. Karácson Imre. MTA, Bp., 1916. 71–82.; *Evlia Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. 6. Kitap. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. Hazırlayanlar Seyit Ali Kahraman–Yücel Dağlı. İstanbul, 2002. 300–306.; *Evlia Cselebi török világlutató magyarországi utazásai 1660–1664*. 2. kiad. Ford. Karácson

viseli annak következményeit, hogy az események után sok-sok évtizeddel, a 17. század közepén, illetve végén írták le őket. Ezért elsősorban abból a szempontból tarthatnak számot érdeklődésünkre, hogy mit tartottak megőrzésre érdemesnek vagy másképpen fogalmazva: mi kanonizálódott a későbbi generációkban erről a birodalom sorsát meghatározó eseménysorról. Ahogy az ilyen, időben távoli munkáknál gyakran megesik, épp a dátumokkal kapcsolatban tapasztaljuk a legtöbb bizonytalanságot. Pecsevi – aki szemmel láthatóan Evlia Cselebinek is forrásául szolgált – ráadásul azért is került ellentmondásba, mert néha a muszlim dátumokkal együtt azok magyar forrásokból megismert keresztény megfelelőit is megadta, ám a kettő rendszerint nem egyezik. Így például szerinte a szultán 974. muharrem 20-án, keresztény dátum szerint 1566. augusztus 5-én érkezett Szigetvárra; a muszlim dátum azonban ténylegesen augusztus 7-nek felel meg.⁷⁸ Hasonlóképpen ellentmondók Pecsevinek a vár elestére vonatkozó dátumai: szerinte ez szafar 24-én történt, a keresztény időszámítás szerint pedig szeptember 7-én – ám szafar 24. valójában szeptember 10-nek felel meg.⁷⁹ A krónikás a témánk szempontjából legfontosabb eseményt és annak időpontját a következőképpen írja le: „A padisah is e mulandó világból a vár elfoglalása előtt két nappal, az említett [szafar] hó 22-ik napjának éjjelén, ami csütörtök éjszaka volt, kilencz órakor [...] e mulandó szultánságtól búcsút vett.”⁸⁰ Ebben az időpontmeghatározásban semmi sem helyes, de van két eleme, ami szinte az összes oszmán történetírónál megtalálható: 1. a szultán a vár elfoglalása előtt halt meg (hogy mennyivel, az eltérhet az egyes íróknál); 2. a halál muszlim dátuma legtöbbször 974. szafar 22. (ami 1566. szeptember 8-nak felel meg), ám hogy ez a hét melyik napjára esett, már megint nagyon különböző lehet.

Mielőtt a többi forrás vonatkozó adatát szemügyre vennénk, fontos tisztázni, mit is jelent az, amikor egy oszmán-török szerző valamilyen eseményt a hét valamelyik napjának éjszakájára helyez. Az első török oszmán történeti kronológia szerzője, İsmail Hami Danişmend már évtizedekkel ezelőtt rámutatott, hogy a török szemléletben például a „szombat éjszaka” a péntekről szombatra virradó éjszakát jelenti.⁸¹ Ehhez hozzá kell tenni, hogy a muszlim időszemlélet a nap 12 óráját napkeltétől és napnyugtától számítja. Ha tehát valami szombat éjszaka, a kilencedik órában történt, akkor az az előző napi, azaz a pénteki napnyugtától számított kilencedik órát jelenti.

Imre. Az előszót és a szómagyarázatokat írta, a jegyzeteket átdolgozta Fodor Pál. Gondolat, Bp., 1985. 538–548.

78 Tarih-i Peçevi i. m. (77. jz.) I. 417.; Török történetírók i. m. (77. jz.) III. 77. Valójában a szultán augusztus 9-én ért Szigetvárra. Ld. *Hancz Erika*: Nagy Szülejmán szultán Szigetvár környéki sátorhelye, halála és síremléke az oszmán írott forrásokban. *Mediterrán és Balkán Fórum* 8. (2014) 60.

79 Tarih-i Peçevi i. m. (77. jz.) I. 419.; Török történetírók i. m. (77. jz.) III. 78.

80 Tarih-i Peçevi i. m. (77. jz.) I. 421.; Török történetírók i. m. (77. jz.) III. 80–81.

81 *İsmail Hami Danişmend*: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. Cilt 2. Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971. 352.

Mindezt észben tartva nézzük meg ezután a különböző krónikásoknál található időpontokat. Pecsevinél (és az őt követő Evlia Cselebinél), ahogy láttuk, a dátum szafar 22., vagyis szeptember 8. éjjele, ami az előbb mondottak értelmében a 7-ről 8-ra (szombatról vasárnapra) virradó éjszaka. Pecsevi szerint a halál a 9-ik órában következett be, tehát a szultán 8-án, hajnali 2 óra körül hunyt el (mivel a nap szeptember 7-én 18 óra 6 perckor nyugszik). Csakhogy van egy bökkenő: Pecsevi azt állítja, hogy a halál csütörtök éjszaka (vagyis értelemszerűen a szerdáról csütörtökre virradó éjszaka) következett be, ami nem lehetséges, ha a dátum jó. Pecsevi, valószínűleg szándékosan, azért követte el ezt a hibát, hogy ezzel meglegyen az említett két nap az uralkodó halála és a vár elfoglalása között (szafar 22-én halna meg a szultán és szafar 24-én esne el a vár). Pecsevi tehát, aki keresztény forrásaiból pontosan tudta, hogy az oszmán hadsereg szeptember 7-én foglalta el Szigetvárt, mégis ragaszkodott a szafar 22-i (szeptember 7-ről 8-ra virradó éjszaka) halálozási időponthoz, és ehhez képest helyezte a többi időpontot ide-oda úgy, hogy az események sorrendisége is megfeleljen az általánosan ismerteknek (előbb hal meg a szultán, utána esik el a vár).

Pecsevit valószínűleg az befolyásolhatta, hogy az események szemtanúi és időben közeli forrásai közül a többség erre az időpontra tette az uralkodó halálát. A szigetvári hadjáratról több olyan leírás született, amelyet résztvevők, sőt bennfentesek hagytak ránk. A legfontosabb és a legtöbb egyedi információt tartalmazó mű szerzője Feridun Ahmed, aki 1553-tól szolgálta Szokollu Mehmedet és lett annak magántitkára, miután 1565. június végén nagyvezírnek nevezték ki. Urát a szigetvári hadjáratra is elkísérte, és mellette dolgozva mindenről tudott, amit az oszmán felső vezetés egyáltalán tudhatott. Két évvel később, 1568-ban megírta a hadjárat történetét. A *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der Ahbâr-i Sefer-i Sigetvar* (Kedvtelés a szigetvári hadjáratról szóló hírek kellemes titkaiban) címet viselő és remekbe szabott miniatúrákkal díszített műben olyan államtitkokat is megírt, amelyeket a nagyvezíren és rajta kívül csak pár ember ismerhetett a birodalomban.⁸² Szintén szemtanú tollából származó másik leírás Szelániki Musztafa krónikája. A későbbiekben magas írnoki és pénzügyigazgatási beosztásokba emelkedő Szelániki az 1566. évi hadjáratban Szokollu Mehmed nagyvezír és Feridun Ahmed mellett látott el különböző feladatokat, és így jutott hozzá bizalmas információkhoz, amelyeket naplószerűen jegyzett fel, majd később krónikája elejére illesztett (a mű az 1563–1600 közötti kortárs események történetének kimeríthetetlen tárháza).⁸³ E két szerző szövegein kívül rendelkezésünkre áll még néhány olyan, a kutatás által *Sigetvar-namé*knak (Szigetvár könyvek) nevezett mű, amelyek szerzői vagy ott voltak a hadjáratban, vagy megbízható infor-

82 A szigetvári hadjáratra vonatkozó részt átírásban és fordításban először kiadta: *Vatin, N.*: Feridün Bey i. m. (49. jz.) A mű teljes kiadása miniatúrákkal együtt: Nüzhet i. m. (49. jz.)

83 *Selâniki Mustafa Efendi*: i. m. (48. jz.) Hiányos és kihagyásokkal tarkított magyar fordítása: *Thúry J.*: i. m. (48. jz.) 60–80., 208–225.

mációk birtokában írták meg annak történetét közvetlenül a hadjárat után.⁸⁴ Még 1566-ban vetette papírra és valószínűleg Szokollu Musztafa nagyvezírnek ajánlotta *Feth-name-i kale-i Sigetvar/Tarih-i gaza-i Sigetvar* (A Szigetvár várának meghódításáról szóló könyv/A szigetvári hitharc története) című, versbetétekkel tűzdelt prózai munkáját Agehi Manszur Cselebi.⁸⁵ Ugyancsak Szokollu nagyvezír pártfogását keresve írta 1569–1570-ben *Heft meclis* (Hét gyűlés) című rövid munkáját Musztafa Ali a nevezetes hadjáratról, ám a remélt jutalmat nem nyerte el érte.⁸⁶ Végül Szejjed Lokman egyik művét kell megemlítenünk. Ő a szultáni udvar hivatalos panegyristája (*sehnameci*) volt 1569 és 1595 között, és számos munkája mellett perzsa nyelven, versben megírta Szulejmán szultán utolsó éveinek (1559–1566) történetét is. Az 1578-ban keletkezett mű címe: *Tatemme-ye ahvâl-e Soltân Soleymân* (Szulejmán szultán eseményeinek Kiegészítése), de emlegetik *Zafer-name* (A győzelem könyve) címen is. Lokman a szigetvári hadjárat bemutatásakor döntően Feridun Ahmed munkájára támaszkodott.⁸⁷

Ha megnézzük, mit írnak a felsorolt művek a szultán halálának időpontjáról és napjáról, akkor azt találjuk, hogy két kivételtől eltekintve nagyjából azt állítják, amit Pecsevi. Agehi például a következőt írja: „A prófétaí idősámítás szerinti és a küldött kivándorlásától számított kilencszázhetvenegyedik év győzedelmes szafar hó huszonkettedik éjszakáján, amely szombatra esett, a naplemente kezdetétől számított tizedik csillagászati órában a túlvilág örömmel teli házát részesítette előnyben az evilági trón dicsőségével szemben [...]”⁸⁸ Szafar 22-t ad meg Musztafa Ali is,⁸⁹ Szelaniki pedig, aki a halálhír eltussolásából is alaposan kivette részét, a következőket jegyezte be naplójába: a megboldogult szultán „szafar hó huszonkettedikén, szombat éjjel” hagyta el az árnyékvilágot, „amikor még négy óra volt hátra reggelig”.⁹⁰ A három leírás tehát megegyezik a dátumban (szafar 22. = szeptember 8.) és a napban (szombat éjjel), viszont eltér abban, hogy az éjszaka hányadik órájában hunyt el a szultán. Mind ez arra mutat, hogy ez az időpont terjedhetett el általánosan az oszmán világban, hiszen még a 17. századi írók is ezt visszhangozzák. A különös csupán az, hogy nem szúr szemet nekik az a nyilvánvaló ellentmondás, hogy szafar 22. vasárnapra esik, a szombat éjjel pedig – ahogy fentebb jeleztük – inkább az előző,

84 *Hancz Erika*: A Nagy Szulejmán szultán utolsó hadjáratát megörökítő önálló művek, az ún. Szigetvár-námék és szerzőik. In: A becsvágy ígézetében. V. Nemzetközi Vámbéry Konferencia. Összeáll. Dobrovits Mihály. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2008. 95–123.

85 Uo. 103–105.

86 Uo. 108–110.

87 *Nyitrai István*: Seyyed Loqmân Kiegészítése és a perzsa történeti eposz az Oszmán Birodalomban. Kandidátusi értekezés. Bp., 1995.

88 *Hancz E.*: Nagy Szulejmán i. m. (78. jz.) 63.: 19. jz.

89 Süleymaniye Kütüphanesi (Isztambul), Esad Efendi nr. 2086/1. fol. 33b. (Az adatért Hancz Erikának tartozunk köszönettel.)

90 *Selânikî Mustafa Efendi*: i. m. (48. jz.) I. 39. Krónikájának ebben a részében Szelânikî szinte minden dátumát a valóságosnál egy nappal későbbre teszi. A krónikás dátumainak megbízhatóságáról ld. *Gyula Káldy-Nagy*: Selânikî als Augenzeuge des Szigetvárer Feldzuges (1566). Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes 76. (1986) 171–177.

péntekről szombatira virradó éjszakát jelenti. Vagyis ez esetben a dátum rossz, a nap viszont helyes. A kutatás azon a nézeten van, hogy amennyiben a dátum és a nap nem felel meg egymásnak (ami még hivatalos iratokban is sokszor előfordul), akkor inkább a napot kell hitelesnek tekinteni, mivel az könnyebben ellenőrizhető. Ha ennek megfelelően az idézett szerzők „szombat éjszakáját” egy nappal előbbre hozzuk, lényegében oda jutunk, hogy a szultán a 6-áról 7-ére virradó éjszaka, kora hajnalban távozott az élők sorából. Hogy ez nem önkényes értelmezése vagy „megerősakolása” az oszmán forrásoknak, arra a két, eddig még nem elemzett krónika szolgál meggyőző bizonyítékkal. A bennfentes Feridun Ahmed, aki a nagyvezírrrel együtt elsőként értesült a szultán haláláról, és aki kulcsszerepet játszott a következő napok és hetek titkolózásában, a következőket közli: „A 974. év szafar havának 21. éjszakája, szombat éjszaka volt, a hit megerősítésének ideje és az isten dicsőítésének órája, mikor az imádságos nagyvezír önagsága dicsőséges imaszönyegén ülve Istennek nevét ismételtette és őt magasztalta, midőn egy ember érkezett az uralkodó ég-övű sátorából. A belső szolgálattevők egyike, aki [...] az isteni megbocsátásban részesült padisahhoz rendkívül közel álló, kiváló ember volt, titokban egy részvétellel teli feljegyzést küldött, amelynek végtelenül szomorú szövegében ezt a fájdalmas hírt írta meg: »Ma éjjel, midőn letelt a hetedik óra és megkezdődött a nyolcadik, az isteni parancs és a mindenható akarata szerint a földfelszín kalifája, a kor igazsága, a paradicsomi lakhelyű és az Édenben székelő uralkodó, a szerencsés életű, mártír halálú, isteni megbocsátást élvező és kegyelem székhelyű, gázi padisah őfelsége e rossz végű, mulandó világból a túlvilág öröklétű palotájába költözött [...]«.” A hírnökön kívül a halott szultán egyik kedvenc orvosa is felkereste a nagyvezírt, és megerősítette a gyász hírt.⁹¹ Feridun Ahmed szerint tehát a szultán szafar 21-én, szombat éjjel, vagyis a 6-áról 7-ére virradó éjszaka, a hetedik óra után halt meg. Mivel az említett oszmán-török felfogás szerint szombat éjszaka a szeptember 6-i napnyugtával, vagyis 18 óra 8 perckor kezdődött, a hetedik óra éjjel 1 óra 8 perckor telt le, ekkor léptek be a nyolcadik órába. Így tehát Feridun Ahmed közlése alapján, aki az összes szerzőnél közelebb volt a tűzhöz és valamennyiüknél pontosabb értesülésekkel rendelkezett, és aki ezt a nem mindennapi hírt bizonyosan nagy gondossággal jegyezte fel, a szultán szeptember 7-én hajnalban, éjjel egy óra-fél kettő körül hunyt el.⁹² Az események leírásában Feridun követő Lokman szintén szafar 21., szombat éjjelre teszi az uralkodó halálát.⁹³ Feridun krónikájából azt is megtudjuk, hogy az okos és körültekintő nagyvezír ezután két rendkívül fontos intézkedést tett: 1. halálbüntetés terhe mellett meghagyta a szultán körüli szolgálattevőknek, hogy a halál hírért tartsák titokban; 2. a (halott) szultán

91 *Vatin, N.*: Feridun Bey i. m. (49. jz.) 242–245.; Nüzhet i. m. (49. jz.) 140–141.

92 Az esemény rendkívüli fontosságát jelzi, hogy Feridun még később még egyszer leírja a halál pontos dátumát: *Vatin, N.*: Feridun Bey i. m. (49. jz.) 280–281.; Nüzhet i. m. (49. jz.) 150.

93 *Nyitirai I.*: i. m. (87. jz.) 427. Szelániki Musztafa fentebb idézett közlése megerősíti Feridun Ahmednek és Seyyed Lokmannak a halál órájával kapcsolatos állítását. Amikor Szelániki azt mondja, hogy négy órával reggel előtt következett be a halál, akkor, tekintve, hogy a napkelte szeptember 7-én 5 óra 2 perckor van, ő is éjjel 1 és 2 óra közé teszi a gyászos eseményt.

nevében parancsot íratott, amelyben az uralkodó elégedetlenségét fejezi ki az ostrom elhúzódása miatt, és elrendeli, hogy még aznap foglalják el a várat.⁹⁴ Ennek nyomán indul meg a döntő roham a „negyedik vár” (a belső vár) ellen, aminek délre (*öyleye değın*) meg is lesz az eredménye: elfoglalják a várat és fejét veszik Zrínyinek.⁹⁵ Feridun és az őt követő Lokman szerint tehát a szultán valóban a foglalás előtt halt meg, de csak fél nappal (éjjel 1 és 2 óra között), és az oszmán csapatoknak végül szeptember 7-én délre sikerült megszerezniük a vár utolsó részét és megölniük a védők parancsnokát, Zrínyi Miklóst. Ez jól egybevágh az elsődleges keresztény források adataival, így a magunk részéről az ellentmondó oszmán-török tudósítások közül a legjobban informált Feridun Ahmedét és az ő adatait felhasználó Lokmanét fogadjuk el hitelesnek. A történeti irodalomban sokan helyezkedtek már erre az álláspontra,⁹⁶ míg mások a szeptember 6-i (vagy 8-i) dátum mellett tették le voksukat.⁹⁷ Nézetünk szerint a szultán és Zrínyi halálának 450. évfordulóján érdemes (újra) leszögezni, hogy a leginkább hitelt érdemlő források alapján Szulejmán szultán halála szeptember 7-én kora hajnalban, egy és két óra között, Zrínyi Miklósé pedig 7-én déltájban következhetett be. Hogy aztán a szultán halálának tényleges szafar 21-i időpontja helyett miért a vasárnapra eső, ám furcsa módon mégis általában szombatra tett szafar 22-i másik dátum terjedt el az oszmán történetírásban, arról csak találgathatunk. Fennáll a gyanú, hogy a tévesztés korán, valószínűleg már a helyszínen, az első lejegyzéseknél megtörtént (ahogy a kor- és részben tettestárs Szelániki Musztafánál látható). Hiába tudták az udvari bennfentesek (mint Feridun Ahmed) pontosan, hogy a szultán és Zrínyi ugyanazon a napon: szafar 21-én/szeptember 7-én szombaton halt meg (az egyidejűség még Szelánikinél is teljesen egyértelmű), előbb a szultán halálozási dátuma csúszott át egy nappal későbbre, majd hamarosan az a vélekedés is széltében elterjedt, hogy a szultán két nappal a vár elfoglalása előtt távozott az élők sorából.⁹⁸ Ebben furcsa egyetértés alakult ki a keresztény oldallal, ahol, mint láttuk, általános volt a nézet, hogy a török szultán három nappal a vár eleste előtt hunyt el. Pedig minden hitelt érdemlő forrás és megfontolás mellett szól, hogy a két ellenséges hadvezér egyaránt 1566. szeptember 7-én, fél nap eltéréssel távozott az árnyékvilágból.

Ha már igyekeztünk Zrínyi halálozási helyét tisztázni, befejezésül röviden kitérünk Szulejmán elhalálozási helyének kérdésére is. Bár ezzel kapcsolatban a

94 *Vatin, N.*: Ferîdûn Bey i. m. (49. jz.) 269–271.; Nüzhet i. m. (49. jz.) 147–148.

95 *Vatin, N.*: Ferîdûn Bey i. m. (49. jz.) 272–277.; Nüzhet i. m. (49. jz.) 148–149.

96 Az említett Danişmenden kívül például: *M. Tayyib Gökbilgin*: Süleyman I. In: *İslâm Ansiklopedisi*. 11. Cilt. 2. kiad. İstanbul, 1979. 99–155., főleg 148.; *Feridun Emecen*: Süleyman I. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 38. İstanbul, 2010. 62–74., főleg 71.

97 *Káldy-Nagy Gyula*: Szulejmán. Gondolat, Bp., 1974. 214–215.

98 A fentebb már említett Pecsevi és Evlia Cselebi mellett ugyanezt visszhangozza a 17. századi Szolakkzâde és Haszân Bégzâde is: *Solakkzâde Tarihi*. İstanbul, 1297/1879. 575.; *Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa*: *Hasan Bey-zâde târihi*. Metin (926–1003/1520–1595). II. Hazırlayan Şevki Nezihi Aykut. *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara, 2004. (*Türk Tarih Kurumu yayınları XVIII/6^a*) 149–150.

legutóbbi időkig komoly bizonytalanságok voltak, egy komplex szigetvári kutatási program eddigi eredményeinek köszönhetően ma már könnyű helyzetben vagyunk. Oszmán–török forrásokból régóta tudtuk, hogy Szulejmán ott halt meg, ott temették el ideiglenesen (42 napra) és ott emeltek később emlékére sírkápolnát, ahol az ostrom idején díszes sátorkomplexuma (az *otağ-i hümayun*) állt.⁹⁹ Bár a fenti keresztény források ezt a helyet egyértelműen a már említett szemléki/szemlőhegyi/zsibóti dombra tették, utóbb még két másik helyszín (az Almás-patak mente, illetve a mai turbéki templom) is szóba jött a szultán táborhelyeként.¹⁰⁰ A turbéki szőlőhegyen folytatott tavalyi és idei régészeti ásatások azonban felszínre hozták az egykori sírkápolna (türbe) és a mellette álló egyéb épületek maradványait, ami egyértelműen bizonyítja, hogy valóban a Szigetvártól 4,2 kilométer távolságban fekvő zsibóti dombon állt a szultáni emléktürbe, következésképpen a szultáni sátor is 1566-ban, amelyben az oszmán uralkodó szeptember 7-én kora hajnalban – Istvánffy Miklós tudomása szerint „betegségtől s vénségtől is megnehezedvén, s megveszett első szárcsontjának fájdalmához hasa folyása is rája érkezvén”¹⁰¹ – elhunyt, és amely alatt a korabeli hiedelmek szerint az uralkodó belső szerveit is eltemették.¹⁰²

Az emlékezetpolitikának tehát mostantól két dologgal biztosan nem kell foglalkoznia: hogy mikor és hol halt meg az 1566. évi szigetvári ostrom két főszereplője. Van két olyan erős pillére, amelyre nyugodtan támaszkodhat, amikor megemlékezéseinek idő- és térbeli kereteit tervezi.

99 *Nicolas Vatin*: Egy türbe, amelyben nem nyugszik senki. Megjegyzések Nagy Szulejmán szigetvári sírkápolnájának alapításához és rendeltetéséhez. Keletkutatás (2008. tavasz–ősz) 53–72.

100 *Norbert Pap–Máté Kitanics–Péter Gyenizse–Erika Hancz–Zoltán Bognár–Tamás Tóth–Zoltán Hámori*: Finding the Tomb of Suleiman the Magnificent in Szigetvár, Hungary: Historical, Geophysical and Archeological Investigations. *Die Erde* 146. (2015) 4. sz. 289–303.

101 Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája i. m. (43. jz.) 421.

102 Ahogy az 1600-ban elhunyt Musztafa Ali történetírónál olvashatjuk: „[...] egyéb részeit Szigetvárral szemben titkon eltemették, és később úgy döntöttek, hogy sírkápolnát emelnek föléjük”. *Nicolas Vatin–Gilles Veinstein*: Le Sérail ébranlé. Essai sur les morts, dépositions et avènements des sultans ottomans XIVe–XIXe siècle. Fayard, Paris, 2003. 389.

PÁL FODOR–SZABOLCS VARGA
MIKLÓS ZRÍNYI AND SÜLEYMAN’S DEATH

The fates of Miklós Zrínyi and Sultan Süleyman I became intertwined on account of the place and time of their death. Despite the fact, however, that Zrínyi was one of the most renowned common heroes of Habsburg Hungary and Croatia, and Süleyman the most outstanding ruler of the Ottoman Empire, the way and time of their respective deaths have given birth to innumerable theories.

The present paper reconstructs the last days of the siege of Szigetvár on the basis of contemporary archival and narrative sources. The authors conclude that Zrínyi died a heroic death around noon on 7 September 1566, after he had rushed out from the inner castle at the head of his soldiers on foot and attacked the Ottoman troops. Although the sources are extremely contradictory, it can be stated with considerable probability that Zrínyi died on the castle bridge after being hit by several bullets. On launching his final assault, the captain could not be aware that, after an agony which lasted for several days, the old sultan had died in his tent just a few hours before, presumably in the first hours of 7 September. Exact dating was hindered by the fact that the time of the sultan’s death was at first concealed, and later distorted by Süleyman’s entourage, and consequently it was thought already by contemporaries to have happened days before, thus leading astray later researchers as well.

Recent historical and archaeological explorations have revealed that the sultan died in his imperial tent which stood 4.2 kms to the north of the castle, on a promontory also known as Szemlőhegy/Semlék. Ten years later a pompous mausoleum (türbe) and a mosque were ordered to be erected on the site by sultan Murad III and Grand Vizier Sokollu Mehmed Pasha.

CONTENTS

STUDIES

- Pál Fodor–Szabolcs Varga: Miklós Zrínyi and Süleyman's Death 181
- Ákos Bartha: The Political Socialization of Endre Bajcsy-Zsilinszky and his Ideological Portrait prior to 1919 203

WORKSHOP

- Tibor Szócs: Whose Man? The Relationship between the Judge Royal and Vice-Judge Royal in the Second Part of the 13th Century 245
- Bálint Lakatos: György Dózsa, Jean Hannart and the „Cegléd Manifesto”. Three New Sources on the Events of the 1514 Hungarian Peasant War 277
- Krisztián Bodnár: „... Who Will Be Constrained by the Burden of Responsibility, Your Respectable Lordship Certainly Knows Well”. Lajos Kossuth and the Collective Resignation of the Sátoraljaújhely Cholera Committee in 1831 303

DOCUMENTS

- Gusztáv D. Kecskés: A Confidential Report about the Weakening Rival: NATO Experts on the Transforming Soviet Bloc (November 1989) 315

DEBATE

- Gábor Kármán: Pax and pacificatio. An Attempt to Clarify Terminology for a Better Understanding of the Relationship between the Kingdom of Hungary and the Principality of Transylvania 341

E számunk szerzői

BARTHA ÁKOS PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • BODNÁR KRISZTIÁN PhD-hallgató (Debreceni Egyetem) • FODOR PÁL, az MTA doktora, főigazgató (MTA BTK) • KÁRMÁN GÁBOR PhD, tud. munkatárs (MTA BTK TTI) • KECSKÉS D. GUSZTÁV PhD, tud. főmunkatárs (MTA BTK TTI) • LAKATOS BÁLINT PhD, tud. munkatárs (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • SZÓCS TIBOR PhD, tud. munkatárs (MTA–HIM–SZTE–MOL Magyar Medievisztikai Kutatócsoport) • VARGA SZABOLCS PhD, főiskolai docens (Pécsi Hittudományi Főiskola)

HIM = Hadtörténeti Intézet és Múzeum

MOL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

MTA BTK = Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont

SZTE = Szegedi Tudományegyetem

TTI = Történettudományi Intézet

Folyóiratunk közlési szabályzata a www.tti.btk.mta.hu honlapon olvasható